

5. ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ

Τὴν ἰκανότητα τῆς ψυχῆς νὰ διατηρῇ τὰς ἐντυπώσεις ὑπὸ μορφήν παραστάσεων καὶ νὰ ἀναπλάσῃ αὐτὰς ὀνομάζομεν **μνήμη**.

Ἡ ἀξία τῆς μνήμης διὰ τὸν ψυχικὸν βίον εἶναι μεγίστη.

Ἄνευ τῆς μνήμης θὰ ἦτο ἀδύνατος ὄχι μόνον ἡ καθόλου πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ στοιχειώδης γνῶσις τῶν ἀντικειμένων. Εἰς πᾶσαν « γνωστικὴν » ἐκδήλωσιν αἱ ἄμεσοι ἀπλάϊ ἐντυπώσεις πλουτίζονται καὶ συμπληροῦνται διὰ συναφῶν παραστάσεων, εἰκόνων δηλ. ψυχικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐκ προηγουμένης πείρας ἐγχαραχθῆ καὶ διατηρηθῆ μέσα εἰς τὴν συνείδησιν. Διὰ τούτων ἀποκτοῦν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων τὴν σημασίαν των. Οὕτω π. χ. εἰς τοὺς ἀναδιδομένους ἀτμούς βλέπομεν ὅτι ὁ ζωμὸς εἶναι ἀκόμη θερμὸς· **ἀκούομεν** εἰς ἀνθρώπου τινὸς τὴν φωνὴν ὅτι εἶναι ὀξύθυμος κ.ο.κ. Εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἡ μνήμη συμπληρῶνει τὴν αἴσθησιν διὰ τῶν ἀναπλασσομένων συναφῶν παραστάσεων καὶ **ἐννοοῦμεν**. Διὰ τῆς μνήμης φυλάσσονται οἱ θησαυροὶ τῆς πείρας, διὰ τῆς πείρας δὲ γίνεται ὁ ἀνθρώπος ἰκανὸς νὰ ἀντιδρᾷ εὐστόχως ἐνώπιον ὄχι μόνον τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν νέων καταστάσεων. Πείραν δὲν δύναται νὰ ἔχη ἐν ὄν ἄνευ μνήμης. Πᾶν νέον ἀντικείμενον, πᾶν νέον γεγονός θὰ ἔμενεν ἀπομεμονωμένον καὶ διὰ μίαν μόνον στιγμὴν εἰς τὴν συνείδησίν του καὶ εὐθύς ὡς παρήρχετο, θὰ ἐξηφανίζετο πᾶν ἴχνος τῆς ἐντυπώσεώς του. Ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος τὸ ὄν τοῦτο θὰ ἴστατο ἐκπληκτον καὶ ἀμήχανον, θὰ ἐπίστευεν ὅτι βλέπει αὐτὸ διὰ πρώτην φοράν. Τοιοῦτος δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων καὶ δι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ κατώτερα ζῶα, διότι καὶ αὐτὰ ἔχουν στοιχειώδη τινὰ μνήμην. Διὰ τὸν ἀνθρώπον ὅμως πᾶν ἀντικείμενον περιβάλλεται ὑπὸ πλήθους ἀναμνήσεων, κάθε γεγονός ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην του πολυάριθμα ἄλλα. Ὁ κόσμος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀποτελεῖται ἀπλῶς ἐκ « φυσικῶν » πραγμάτων, ἀλλ' εἶναι κόσμος **σημείων** καὶ **συμβόλων**, ἤτοι περιεχομένων μετὰ σημασίας. Τὸ μάρμαρον, τὸ ὁποῖον ὀρθώνεται ἐπὶ ἐνὸς τάφου, δὲν εἶναι μόνον ἐν σκληρὸν καὶ βαρὺ πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ μνημεῖον ἐνὸς νεκροῦ· μία φωτογραφία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄθροισμα ἐγχρώμων στι-

γμάτων διαφόρου λαμπρότητος, ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἑνὸς φίλου κ.ο.κ. Σημεῖα καὶ σύμβολα γίνονται δι' ἡμᾶς τὰ ἀντικείμενα ὄχι διὰ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦν, ἀλλὰ διὰ τῶν παραστάσεων, μετὰ τῶν ὁποίων συνείρονται αἱ ἐξ αὐτῶν ἐντυπώσεις· ὄχι λοιπὸν διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς μνήμης.

Πόσον πτωχὸς καὶ χρωδης ἀποβαίνει ὁ ψυχικὸς βίος ἄνευ τῆς μνήμης ἀποδεικνύουν αἱ παθολογικαὶ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ψυχικὴ αὕτη ἰκανότης χάνεται λόγῳ νόσου ἢ βαθέος γήρατος. Τότε βλέπει τις ἢ ἀκούει, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμεῖται, δὲν ἐννοεῖ καὶ δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀνοήτου ἢ καὶ ἡλιθίου. Ἐν γένει ἡ νοημοσύνη ἔχει στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὴν μνήμην. Καὶ δύναται βεβαίως νὰ παρουσιασθῇ περίπτωσις μεγάλης μνήμης συνοδευομένης ὑπὸ ἀκρισίας, οὐδέποτε ὅμως εὐφυΐα μετὰ μνήμης ἀσθενεστάτης. Ἡ μνήμη εἶναι γενικῶς προϋπόθεσις τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν παιδείαν διδεται τοσαύτη σημασία εἰς τὴν ἀσκήσιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τῆς.

Αἱ ιδιότητες τῆς μνήμης εἶναι πέντε : α) **Ἡ δύναμις τῆς ἐντυπώσεως**· οὕτω ὀνομάζεται ἡ ἰκανότης, τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀνεπτυγμένην εἰς διαφόρους βαθμοὺς οἱ ἄνθρωποι καὶ διὰ τῆς ὁποίας σχηματίζονται καὶ ἐγχαράσσονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βαθέως μέσα εἰς τὴν συνείδησιν αἱ παραστάσεις. β) **Ἡ διάρκεια**, ἥτοι ὁ χρόνος, καθ' ὃν διατηροῦνται αἱ παραστάσεις καὶ οἱ συνειρμοὶ αὐτῶν. Ἄλλοι ἄνθρωποι διαφυλάσσουν τὰς παραστάσεις ἐπὶ μακρόν, ἄλλοι ἐπὶ βραχύτερον χρόνον. γ) **Ἡ πίστις**, ἥτοι ἡ ἀκρίβεια, μετὰ τῆς ὁποίας διατηροῦνται καὶ ἀναπλάσσονται αἱ παραστάσεις. Μερικῶν ἀνθρώπων ἡ μνήμη διατηρεῖ μὲν, ἀλλὰ σημαντικῶς ἡλλοιωμέναις τὰς ψυχικὰς εἰκόνας· ὅταν λοιπὸν αὗται ἀναπλάσσονται, στεροῦνται ἀκριβείας. δ) **Ἡ ἐτοιμότης**, δηλ. ἡ ταχύτης, μετὰ τὴν ὁποίαν γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων. ε) **Ἡ εὐρύτης**, ἥτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ διαφυλάττωνται καὶ νὰ ἀναπλάσσονται. Σπουδαιότεραι εἶναι αἱ τρεῖς πρῶται· αἱ δύο τελευταῖαι φαίνονται παράγωγοι, διότι στηρίζονται ἐπὶ τῶν πρώτων. Τὴν μνήμην ἑνὸς ἀνθρώπου δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ἀναλόγως τῶν ιδιοτήτων, τὰς ὁποίας παρουσιάζει, καὶ τοῦ βαθμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει ἀνεπτυγμένην ἐκάστην ιδιότητα.

Αἱ ἰδιότητες τῆς μνήμης ἐξαρτῶνται ἐκ πλήθους ψυχολογικῶν ὄρων, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ἑξῆς : α) **Ἡ προσοχή**, τὸ διαφέρον καὶ ἡ ψυχικὴ διάθεσις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐντυπώσεων· ἰσχυρὰ προσοχή, σταθερὸν διαφέρον καὶ εὐχάριστος διάθεσις εὐνοοῦν τὴν μνήμην. β) **Ἡ πολλαπλῆ σύνδεσις τῶν παραστάσεων πρὸς ἀλλήλας**· ὅσον περισσότεροι καὶ ποικιλώτεροι εἶναι οἱ δεσμοί, τοὺς ὁποίους ἔχει μία παράστασις πρὸς ἐκείνας, μετὰ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἐν συνειρμικὸν σύνολον, τόσον διαρκέστερον διατηρεῖται καὶ εὐκολώτερον ἀναπλάσσεται φερόμεθα τρόπον τινὰ πρὸς αὐτὴν διὰ πολλῶν συνειρμικῶν ὁδῶν. γ) **Ἡ κατανόησις**· διὰ τοῦ νοήματος συνδέονται αἱ παραστάσεις εἰς εὐρύτερα συμπλέγματα, οὕτω δὲ διευκολύνεται ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν. Καὶ δ) **ἡ ἄσκησις**, ἥτοι ἡ ἐπιμελής καὶ μεθοδικὴ ἐπανάληψις τῶν μανθανομένων.

Τὰ εἶδη τῆς ἀπομνημονεύσεως. Κατὰ τρεῖς τρόπους δυνάμεθα νὰ ἀπομνημονεύσωμεν ὅσα μανθάνομεν.

Πρῶτον μηχανικῶς· δὲν κατανοοῦμεν δηλ. τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ προσέχομεν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν μόνον σειρὰν τῶν παραστάσεων (μνήμη μηχανικὴ). Οὕτω λ. χ. ἀποστηθίζομεν σειρὰς λέξεων, τῶν ὁποίων δὲν ἐννοοῦμεν τὴν σημασίαν. Βεβαίως τὰ μανθανόμενα κατὰ τοιοῦτον τρόπον δὲν διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ καί, τὸ σπουδαιότερον, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν δημιουργικῶς ὑπὸ τοῦ μαθόντος. Ἐπομένως, παρὰ τὸν καταβαλλόμενον κόπον, ἡ μάθησις αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι ὄχι μόνον ἐφήμερος, ἀλλὰ καὶ νεκρά.

Δεύτερον κριτικῶς· ὅταν δηλ. κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν προσέχωμεν εἰς τὸ νόημα τῶν μανθανομένων, συλλαμβάνομεν αὐτὸ σαφῶς καὶ διατάσσωμεν τὰς παραστάσεις καὶ τὰ διανοήματα εἰς σχήματα ἀναλόγως τῆς λογικῆς τῶν ἀκολουθίας (κριτικὴ μνήμη). Οὕτω π. χ. ἀπομνημονεύομεν τὴν ἀπόδειξιν ἑνὸς γεωμετρικοῦ θεωρήματος. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἡ μάθησις εἶναι ἀσφαλής, σταθερὰ καὶ γόνιμος.

Κατὰ τὸν τρίτον τρόπον ἀπομνημονεύομεν, ὅταν εὐρίσκωμεν μεταξὺ τῶν ὑπὸ ἐκμάθησιν ἀντικειμένων τυχαίας καὶ εὐκόλως ἀποτυπούμενας εἰς τὴν συνείδησιν σχέσεις. Ἡ τοιαύτη μνήμη λέγεται **ἀγχίνους**. Εἶναι δὲ χρήσιμος, ὅταν τὰ μανθανόμενα δὲν δύνανται

νά ἀπομνημονευθοῦν κριτικῶς. Αὐτὸ λ. χ. συμβαίνει κατὰ τὴν ἀπομνημόνευσιν ἱστορικῶν χρονολογιῶν ἢ ὀνομάτων καὶ σχημάτων γεωγραφικῶν· τὸ σχῆμα τῆς Ἰταλίας ἐνθυμούμεθα, ὅταν παραβά-λωμεν αὐτὴν μὲ ὑπόδημα· τὸ ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων 1204, ὅταν προσέξωμεν ὅτι οἱ ἀριθμοὶ βαίνουν αὐξανόμενοι ἀπὸ τῆς μονάδος κατὰ 1 καὶ ὅτι τὴν θέσιν τοῦ 3 κατέχει τὸ 0.

Ἡ ἀνάμνησις. Ἀνάμνησιν ὀνομάζομεν τὴν εἰς τὴν συνείδησιν ἀνάκλησιν τῶν παραστάσεων, ὅταν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀναγνωρίζωμεν αὐτὰς ὡς γεγονότα τῆς προηγουμένης μας ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς τοποθετῶμεν εἰς ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ παρελθόντι. Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐν χρόνῳ τοποθέτησις εἶναι προϊόντα προσθέτου ἐπεξεργασίας τῶν παραστάσεων ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ὅταν δὲ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑπάρχουν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν, τότε πλέον ὀμιλοῦμεν ὄχι γενικῶς περὶ μνήμης, ἀλλὰ εἰδικῶς περὶ ἀναμνήσεως.

Ἡ συσχέτισις τῆς ἀνακαλουμένης παραστάσεως πρὸς τὴν ἀτομικὴν μας ἱστορίαν, ἡ ἀναγνώρισις δηλ. ὅτι ἡ ψυχικὴ αὕτη εἰκὼν ἀντιπροσωπεύει ἐν γεγονόσ τῆς προηγουμένης μας ζωῆς, εἶναι ἀποτέλεσμα κρίσεως, μιᾶς ψυχικῆς δηλ. λειτουργίας, τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω. Δι' αὐτῆς βεβαιούμεθα ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀνάπλασθεῖσα παράστασις παρουσιάζει στενὴν καὶ ὀργανικὴν ἀλληλουχίαν μὲ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν κόσμον τῆς ἀτομικῆς μας ἐμπειρίας, δὲν εἶναι εἰκὼν φανταστικὴ, ἀλλὰ προέκυψεν ἐξ ἀμέσου ἐντυπώσεως ἡμῶν τῶν ἰδίων κατὰ τὸ παρελθόν.

Ἡ τοποθέτησις μιᾶς ἀναμνήσεως εἰς ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ παρελθόντι γίνεται διὰ τῆς τοποθετήσεως αὐτῆς μεταξὺ δύο ἄλλων ἀναμνήσεων, αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν ὡς ὀρόσημα χρονικά. Σημεῖα προσανατολισμοῦ εἰς τὸν διαρρέυσαντα χρόνον εἶναι αἱ ἀναμνήσεις χαρακτηριστικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς. Ταῦτα ἀποτελοῦν τρόπον τινὰ τοὺς ἱστορικοὺς σταθμοὺς τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἀναφέροντες λοιπὸν πάλιν διὰ τῆς κρίσεως τὴν δοθεῖσαν ἀνάμνησιν πρὸς αὐτά, καθορίζομεν τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ τοποθέτησις αὕτη διευκολύνεται διὰ τοῦ συνειρμοῦ σημαντικῶν γεγονότων τῆς ζωῆς μας μὲ τὴν παράστασιν μιᾶς χρονολογίας. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τοιαύτας χρονολογίας διαισθανόμεθα τὴν χρονικὴν ἀπόστασιν τοῦ γεγονότος, τὸ ὅποιον ἀναπολοῦμεν.

Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ ἐν χρόνῳ τοποθέτησις συνήθως γίνονται ταῦτοχρόνως. Τότε ἡ ἀνάμνησις εἶνε πλήρης. Ὅχι σπανίως ὁμως ἀναγνωρίζομεν μὲν εὐθύς ἀμέσως μίαν παράστασιν, ὡς γεγονὸς τῆς ἰδικῆς μας ζωῆς, ἀλλ' ἐδυνάτοῦμεν

νά προσδιορίσωμεν μετ' ἀκριβείας τὴν χρονικὴν θέσιν τῆς μέσα εἰς τὸ παρελθόν μας. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἀτελής.

6. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Ἡ ψυχὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ δέχεται μόνον τὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων καὶ νὰ τὰς διατηρῇ, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας. Ἡ ἐνέργειά τῆς συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς: ἄφ' ἑνὸς μὲν **διασπᾶ** τὰς ψυχικὰς εἰκόνας εἰς τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται, ἄφ' ἑτέρου δὲ **ἀνασυγκροτεῖ** τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἰς νέας εἰκόνας, διαφόρους ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἐδέχθη διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὴν ψυχικὴν ταύτην λειτουργίαν, τὴν τόσον διάφορον τῆς μνήμης, ὀνομάζομεν **φαντασίαν** καὶ τὰ προϊόντα τῆς, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ἐξ ἀναμνήσεως εἰκόνων, καλοῦμεν **παραστάσεις ἐκ φαντασίας**. Αἱ ἐκ φαντασίας παραστάσεις συγκρινόμεναι ὡς πρὸς τὴν **ὑλὴν**, ἥτοι κατὰ τὸ περιεχόμενον, πρὸς τὰς ἐξ ἀναμνήσεως δὲν περιέχουν τίποτε τὸ νέον. Τὸ νέον εἰς αὐτὰς εἶναι ἡ μορφή, ὁ πρωτότυπος δηλ. καὶ ἄγνωστος ἐκ τῆς προηγουμένης ἐμπειρίας μας τρόπος, καθ' ὃν συνεδυάσθησαν τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα παραστάσεων ἐξ ἀναμνήσεως, διὰ νὰ ἀποτελέσουν νέας ψυχικὰς εἰκόνας. Εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ **δημιουργικὴ δύναμις** τῆς ψυχῆς, ἡ ἀποκαλυπτομένη διὰ τῆς φαντασίας.

Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγίστη. Ἄνευ αὐτῆς ὄχι μόνον δὲν θὰ ἐδημιουργοῦντο τὰ ἀριστουργήματα τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἐν γένει ὁ Πολιτισμὸς μὲ ὅλα τὰ θεωρητικὰ, τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ τὰ πρακτικὰ ἀγαθὰ του θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ. Αἱ πάσης φύσεως ἀνακαλύψεις, ἐφευρέσεις καὶ ἐπινοήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος διαμορφώνει ἐπὶ τὸ τελειότερον τὴν πνευματικὴν καὶ πρακτικὴν του ζωὴν, προϋποθέτουν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς φαντασίας. Μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιῶν τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει νέας μορφάς, διὰ τῶν ὁποίων κατορθώνει νὰ ἱκανοποιῇ σκοπιμώτερον καὶ τελειότερον τόσον τὰς βιολογικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς ὅσον καὶ τὰς βαθυτέρας ἀνησυχίας τῆς ψυχῆς του. Καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐρμηνεύονται τὰ

φαινόμενα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, προϋποθέτουν τὴν φαντασίαν. Ἡ ἀπλή παρατήρησις δὲν ἀρκεῖ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ συναρμολογηθοῦν καὶ νὰ ὀργανωθοῦν, νὰ συμπληρωθοῦν καὶ νὰ προεκταθοῦν τὰ δεδομένα τῆς παρατηρήσεως εἰς μεγάλας συνθέσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιχέεται τὸ φῶς τῆς ἐρμηνείας εἰς τὴν ἀδιάκοπον σειρὰν τῶν φαινομένων. Καὶ αἱ συνθέσεις αὗται εἶναι προϊόντα τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας. Ἡ ἀξία τῆς φαντασίας εἶναι μεγίστη εἰς τὰς Καλὰς λεγομένας Τέχνας. Ὁ ζωγράφος, ὁ γλύπτης, ὁ ἀρχιτέκτων, ὁ μυθιστοριογράφος, ὁ δραματικὸς συγγραφεὺς διὰ τῆς φαντασίας δημιουργοῦν τὰ ἔργα των. Ἡ ὕλη τῶν ἔργων τούτων ἀντλεῖται ἐκ τῆς πραγματικότητος διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἡ μορφή των ὅμως πηγάζεται ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως, δηλ. ἐκ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς φαντασίας τοῦ καλλιτέχνου.

Ὅμοίως εἰς τὸν **πρακτικὸν βίον** ἡ χρησιμότης τῆς φαντασίας εἶναι μεγάλη. Ὁ ἔμπορος, ὁ ἐπαγγελματίας, ὁ τεχνίτης δι' αὐτῆς καταστρώνουν τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν των καὶ ἐπινοοῦν τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀνταποκριθοῦν εὐκολώτερον καὶ εὐστοχώτερον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις του. Βεβαίως ἡ βάσανος τῶν σχεδίων καὶ ἡ ὀριστικὴ ἐκλογή ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἐκάστοτε θὰ προτιμηθῆ, γίνεται διὰ τῆς κρίσεως. Ἡ φαντασία ὅμως προεκτείνουσα καὶ συμπληροῦσα τὰ δεδομένα τῆς πείρας πλάττει τὸ πλῆθος τῶν πιθανῶν συνδυασμῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων καλεῖται νὰ ἀποφανθῆ ὁ κριτικὸς στοχασμὸς. Ὅσον λοιπὸν γονιμωτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ φαντασία, τόσον ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ποικιλία τῶν συνδυασμῶν εἶναι μεγαλυτέρα καὶ ἐπομένως τόσον περισσότερον διευκολύνεται καὶ κατευθύνεται ἡ κρίσις εἰς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ σκοπιμωτέρου καὶ ἀσφαλεστέρου. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί πολλάκις ἡ ἀποτυχία δὲν ὀφείλεται εἰς ἔλλειψιν ἢ εἰς ἐλαττωματικὴν λειτουργίαν τῆς κρίσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν στείρότητα τῆς φαντασίας. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ πτωχὴν φαντασίαν ὁ ὀρίζων τῆς δράσεως εἶναι λίαν περιορισμένος καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἱ πιθανότητες τῆς ἐπιτυχίας ὀλίγαι.

Εἶδη φαντασίας. Ἡ φαντασία ὡς ψυχικὴ ἐνέργεια ἄλλοτε προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς θελήσεώς μας καὶ ὀδηγεῖται ὑπ' αὐτῆς πρὸς ὀρισμένην κατεύθυνσιν, ὡς συμβαίνει π. χ. εἰς τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας κτλ., καὶ τότε λέγεται **σκοπιμὸς**· ἄλλοτε πάλιν λειτουργεῖ ἐλευ-

θέρως καὶ ἄνευ τῆς συνειδητῆς προαιρέσεως ἡμῶν (π. χ. εἰς τὰ ὄνειρα καὶ τὰ ὄνειροπολήματα) καὶ λέγεται **αὐθόρμητος**.

Ἐξετάζοντες τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ἡ φαντασία ὡς ψυχικὴ ἐνέργεια, ὀνομάζομεν αὐτὴν : 1) **προσθετικὴν**, ὅταν εἰς σειρὰν ψυχικῶν εἰκόνων προσθέτη καὶ ἄλλα στοιχεῖα μὴ ὑπάρχοντα εἰς αὐτὰς ἀρχικῶς, τὰ ὁποῖα ἀρύεται ἐξ ἄλλων· 2) **ἀφαιρετικὴν**, ἐὰν πράττη τὸ ἀντίθετον, ἀφαιρῆ δηλαδὴ ὠρισμένα στοιχεῖα, οὕτω δὲ ἀπλουστεύη τὰς ψυχικὰς εἰκόνας καὶ ἐξαίρη τὰ κυριώτερα αὐτῶν γνωρίσματα, καὶ 3) **συνδυαστικὴν**, ὅταν καὶ ἀφαιρῆ καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν ἀφαιρουμένων προσθέτη ἄλλα, διὰ νὰ φθάσῃ συνδυαστικῶς εἰς τελειότερας μορφάς. Ἡ κυρίως δημιουργικὴ φαντασία εἶναι σκόπιμος καὶ συνδυαστικὴ. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γλύπτει τοῦ Δ' αἰῶνος, διὰ νὰ ἀποδώσουν τὸν τέλειον ὑπὸ ἔποψιν ἀρτιότητος μορφῆς τύπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, συνεδύαζον ἐνίοτε ὄγκους καὶ γραμμάς τοῦ ἀνδρικοῦ μὲ ἄλλα πλαστικὰ στοιχεῖα τοῦ γυναικείου σώματος, οὕτω δὲ ἐπετύγχανον συνθέσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον καὶ τὴν ἀνδρικήν λιτότητα καὶ δύναμιν καὶ τὴν γυναικείαν χάριν καὶ κομψότητα εἰς σπανίαν πρὸς ἀλλήλας ἰσορροπίαν. Ἡ φαντασία των ἄρα εἰργάζετο συνδυαστικῶς. Ἀφαιρετικὴ κυρίως εἶναι ἡ φαντασία τοῦ γεωμέτρου, ὅστις μελετᾷ τοὺς συνδυασμοὺς καὶ τὰς σχέσεις τῶν καθαρῶν γραμμῶν, ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων, ἀφαιρῶν διὰ τῆς φαντασίας τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς πραγματικότητος, τὰ ὁποῖα δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν, διὰ νὰ μελετήσῃ μεθοδικῶς τὰ ἄλλα. Διὰ τῆς προσθετικῆς φαντασίας ἐργάζεται ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσῃ νοερῶς τὰ εὐρεθέντα λείψανα ἀρχαίου μνημείου, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν προέλευσιν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἢ διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχικὴν μορφήν του. Τὰ προστιθέμενα στοιχεῖα παραλαμβάνει ἐξ ἄλλων παρεμφερῶν παραστάσεων. Ἡ κατανόησις ἱστορικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος εὕρισκει εἰς τὴν προσθετικὴν φαντασίαν πολύτιμον βοήθειαν. Διὰ τῶν γνωστῶν συμπληροῦμεν καὶ κατανοοῦμεν τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, διὰ τὰ ὁποῖα μᾶς ἐσώθησαν ἑλλιπεῖς ἱστορικαὶ εἰδήσεις.